

İSMET İNÖNÜ

E.Kur.Alb. NUSRET BAYCAN

İsmet İnönü, yetenekli bir asker, muharebe meydanlarının başarılı bir komutanı ve büyük bir devlet adamı olarak tarihe geçmiştir.

O, yaşamına bir asker olarak başlamış, yakın tarihimizdeki harplerin hemen hepsinde görev almış ve bu görevler, O'nu askerlikte, sevk ve idarede yetiştirmiştir.

O, bir subay ve komutan olarak Yemen'de, Balkan Harbi'nde, Birinci Dünya Harbi'nde başarılı görevler yapmış ve 2'nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'dan (Atatürk), bir kolordu komutanına verilebilecek en iyi sicili almıştı.

Mustafa Kemal Paşa, çok yakın bir arkadaşlık duygusu ve geleceğe uzanan realist bakışlarıyla Albay İsmet Bey'in hangi görev ve hizmetlerde başarılı olacağını daha o dönemde sezinlemiştir. Milli Mücadele'nin ölüm kalım günlerinde en büyük askerî görevleri, daha sonra da yüce devlet görevlerini İsmet Paşa'ya vermiştir.

Türk Bağımsızlık Mücadelesi'ni bir süre İstanbul'dan destekleyen Albay İsmet Bey önce izinli olarak, sonra temelli Ankara'ya geldi ve Büyük Millet Meclisi'nin açılış hazırlıklarına katıldı. Edirne Milletvekili olarak Meclis'te, Genelkurmay Başkanı olarak da hükûmette görev aldı. Cephe Komutanı sıfatıyla İnönü Muharebeleri'ni kazandı ve Büyük Millet Meclisi Başkanı tarafından unutulmaz ve askerî edebiyat açısından şaheser bir mesajla tebrik ve takdir edildi. Bu muharebelerin kazanılması, Türk milletinin varlığını savunmada ne kadar azimli olduğunu kanıtladı. "Milletin makûs talihini"de bu muharebelerle yendi.

Lozan'daki ünlü politikacılara karşı etkin mücadelesi ve başarısı O'nu daha da yüceltti. Artık bakan, ileride başbakan ve cumhurbaşkanı olarak ağır sorumluluklar taşıyacaktı.

O, ruh yapısı ve mizacı itibariyle övülmeye de, yerilmeye de önem vermeyen, kendini savunmaya en az zaman ayırabilmiş bir devlet adamıydı. Bu nedenle birçok hücumu uğramış, buna karşın en az şikayette bu-

lunmuştu. Sorun yaratan adam değil, sürekli sorunları çözen adam olmuş, bu özelliği ile de Türk tarihinde özgün yerini almıştır.

İsmet İnönü, hiçbir zaman, hiçbir otoriteye kayıtsız şartsız teslim olmayan; kendi soğukkanlılığına, kendi değerlerine, hesaplılığına güvenen bir denge adamıydı. Başarılarından gururlanmadığı gibi yenilgilerinde de yılgınlık göstermezdi. Bu nedenle Türk tarihi ve diplomasisinde her zaman ön plândaydı.

1938-1950 yılları arasındaki dönem O'nun en yalnız olduğu zamandı. Atatürk'ten sonra ve O'nun boş bıraktığı yerde bir devletin ve bir milletin sorumluluğunu yüklenmiş, sonra acımasız ve o denli korkunç bir dünya harbi içinde Türkiye'yi bu harbin dışında bırakmayı başarmıştı.

İkinci Dünya Harbi bitiminde, Sovyetler Birliği'nin topraklarımızı ve bağımsızlığımızı hedef alan istekleriyle karşılaştı, fakat kararlı tutumu ile bu isteklerin geri alınmasını sağladı.

İnönü'nün yaşamında, tarihimizin önemli bir olay ve deneyimi de, tek parti ve otoriter hükûmet sisteminden, bizzat O'nun önderliği ile ayrılınmış ve demokrasiye geçilmiş olunmasıdır. Bu olay O'na, partisine iktidarı kaybettirmiş ve muhalefet sorumluluğunu yüklemiştir. Yaklaşık yirmi beş yılını askerî zaferlerin tacıyla süsleyerek, tek başına ve tartışmasız iktidar olmuş, lider ve şef olarak yaşamış bir insan için durum kolay hazmedilir bir olgu değildir, fakat İsmet Paşa yurtseverliği, çağa ve demokrasiye sarsılmaz inancı sayesinde bu zoru da aşmayı başarmıştı.

14 Mayıs 1950'de yayınlanan seçimler sonunda iktidara gelenlerin görüş ve uygulamaları farklıydı. Lâiklik, inkılâpçılık gibi temel ilkeler ve bunlara bağlı reformlarda yeni bir anlayış egemen olmaya başladı. Bu durum Meclis'te iktidarla muhalefet arasında tartışmalara yol açtı. Muhalefet lideri İnönü bunlara katılmadı. Yalnız bu çekişmelerin rejimin geleceğini tehlikeye sokacağına işaret etti. Nitekim tavizlerle birlikte saldırılar da artınca Silâhlı Kuvvetler ve gençlik huzursuzlaştı. Olaylar, tutuklamalar, parti kapatmalar, 27 Mayıs 1960'ta ordunun, ülke yönetimine el koymasına neden oldu.

İsmet İnönü, ileride çıkacak olayları tahmin ediyordu. Bunları önleyebilmek ve demokratik rejimi kanunî yetkilerle koruyabilmek için 15 Kasım 1961'de Başbakanlığı kabul etti ve Koalisyon Hükûmeti'ni kurdu. Kısa bir süre sonra çıkan 12 Şubat 1962, daha sonraki 21 Mayıs 1963 darbe teşebbüsleri ve askerî olayları O'nun ileri görüşlülüğünü ve bu olayları ancak Başbakan İnönü'nün önleyebileceğini kanıtladı.

Dış dünyada da yeni gelişmeler oluyor ve dış politika yeni boyutlar kazanıyordu. Bu defa, Kıbrıs Rumlarının, Türklere saldırıları başladı. Bu saldırıların katliama dönüşmesi üzerine 25 Aralık 1963'de ihtar uçuşları yapılarak Rumlar uyarıldı. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Johnson, Amerikan yardımından alınan silâhları Kıbrıs'da kullanamayacağımızı bildirmekle, bir müdahaleyi önleyebileceğini sanarak, İnönü'yü sert bir dille uyarınca, İnönü'nün buna cevabı "Yeni bir dünya kurulur, Türkiye orada yerini bulur" oldu.

Bu iktidar dönemi uzun sürmedi, iç ve dış siyasal olayların etkisi ile zorunlu olarak Başbakanlık görevini bıraktı. Yine muhalefet liderliğini üstlendi.

Nihayet 1972'de iç politikadaki gelişmeler partisi içinde de bazı anlaşmazlıklara yol açtı. Bunun sonunda 7 Mayıs 1972'de İsmet İnönü kendi kurduğu ve yıllarca başkanlığını yaptığı partisinden, 25 Aralık 1973'te de aramızdan ebediyen ayrıldı.

1. İsmet İnönü'nün Öğrencilik Yılları ve Askerî Yaşamı:

Türk İstiklâl Harbi'nin ünlü komutanı Lozan Antlaşması'nın mimarı, Cumhuriyetimizin ilk başbakan ve ikinci cumhurbaşkanı, demokrasimizin kurucusu ve yöneticisi olarak tanıdığımız İsmet İnönü, ülkenin bunalımlı bir dönemde, 24 Eylül 1884 tarihinde İzmir'de dünyaya gelmiştir.

a. O'nun başarılı öğrencilik yılları, Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetimin en bozuk olduğu döneme rastlar. Birbirini kovalayan harpler, iç ayaklanmalar, ekonomik ve sosyal durumun her gün biraz daha kötüye gitmesine neden olmuş; güçsüz ve yeteneksiz bir kadro yönetiminde, işlemez hale gelen bir sistem içerisinde millet, büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır.

b. İsmet İnönü, 14 Şubat 1901'de girdiği Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun'u (Topçu Okulu) 1 Eylül 1903'te topçu teğmeni olarak ve birincilikle bitirmiş; başarı derecesi nedeniyle kurmay sınıfına geçen Teğmen İsmet, Harp Akademisi'ni de birincilikle bitirerek Altın Maarif Madalyası'yla ödüllendirilmiştir. 26 Eylül 1906'da kurmay yüzbaşı rütbesiyle Edirne'deki 2'nci Ordu emrine verilmiş, batarya komutanı olarak kıta stajı yaptığı topçu alayında ve bu alayın bağlı bulunduğu tümende verdiği konferanslar, hazırladığı ve yönettiği tatbikatlar ile komutanlarının dikkatini çekmiştir. 1908'de kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) olan İsmet Bey, 13 Nisan 1909'da 31 Mart Olayı'nı bastıran "Harekât Ordusu" 2'nci Süvari Tümeni

Karargâhı'nda çalıştı. Buradaki kısa görevi sırasında, ordunun politika dışında kalmasını savundu. İsmet Bey Rumeli'de yapılan büyük manevrada zekâ ve bilgisiyle zamanın Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa'nın dikkatini çekmişti. Paşa, 1910 Yemen Ayaklanması'nı bastırmakla görevlendirilince İsmet Bey'i de karargâhına aldı. Buradaki başarılı hizmetleri nedeniyle kendisine Dördüncü Rütbeden Mecidi Nişanı ve bir yıl kıdem verildi. 26 Nisan 1912'de binbaşılığa yükseltilen İsmet Bey Yemen Mürettep Kuvvetleri Kurmay Başkanı oldu.

1913'te 2'nci Balkan Harbi Genel Karargâhı'na atandı sonra Çatalca'daki sağ cenah komutanlığı emrine verildi. Çok kritik bir dönemdi. Bulgarlar Edirne'yi almışlardı. Orduda görüş ayrılıkları ve çekişmeler vardı. Enver Bey ve arkadaşları genel taarruza geçilmesini istiyorlar, ordunun başındakiler bunu olanak dışı görüyorlardı.

Sırlar, Bulgarlar ve Yunanlılar arasında harp başlayınca bundan yararlanarak Edirne geri alındı ve Balkan Harbi sona erdi. Birinci Dünya Harbi'nde Genel Karargâh'ta görevlendirildi ve geceli gündüzlü çalışarak seferberlik hazırlıklarını tamamladı. Sonra, Liman Von Sanders Paşa'nın komuta ettiği 1'nci Ordu Karargâhı'na atandı. Başkomutan Vekili Enver Paşa ve 1'nci Ordu Komutanı bu genç kurmaya çok güveniyor ve ona en önemli görevleri veriyorlardı. Bu sırada Balkan Harbi'nden aldığı iki yıl kıdemle 29 Kasım 1914'te yarbay oldu. Birinci Dünya Harbi'nden almış olduğu üç yıl kıdemle de 14 Aralık 1915'te rütbesi albaylığa yükseltildi ve Çanakkale'de bulunan 2'nci Ordu'nun Kurmay Başkanlığı'na atandı. 2'nci Ordu Doğu Cephesi'ne gittikten sonra bu ordunun 16'ncı Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'yı Diyarbakır'da ilk karşılayan Albay İsmet Bey oldu. Mustafa Kemal Paşa, 25 Kasım 1916'da 2'nci Ordu Komutanı Vekili olunca Albay İsmet Bey'in 4'ncü Kolordu Komutanlığı'na atanmasını teklif etti ve 12 Ocak 1917'de bu teklif gerçekleşti. İsmet Paşa'nın stratejik birliklere komutanlık dönemi de, 4'ncü Kolordu Komutanlığı'yla başladı. Albay İsmet Bey'in 1 Mayıs 1917'de 20'nci Kolordu Komutanlığı'na atanmasıyla, muharebe alanında sıkı bir kader ve işbirliği yapan ve vatan savunması için elele veren bu iki arkadaş geçici bir süre için ayrıldılar.

Arabistan cephesindeki kolordusuna katılan Albay İsmet Bey kısa bir süre sonra, 20 Haziran 1917'de 3'ncü Kolordu Komutanlığı'na atandı. 5 Temmuz 1917'de Mustafa Kemal Paşa'nın da 7'nci Ordu Komutanlığına atanmasıyla Suriye-Filistin cephesinde aynı kuruluşta buluşan bu iki arka-

daş, 11 Ekim 1917 tarihine kadar birlikte çalıştılar. Bu tarihte Ordular Grubu Komutanı Falkenhein ile anlaşamayan Mustafa Kemal Paşa istifa ederek ayrıldı. 7 Ağustos 1917'de, 2'nci defa 7'nci Ordu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa ile harekâtın en kritik döneminde tekrar buluştular ve Mustafa Kemal Paşa'nın tam zamanında vermiş olduğu çekilme kararını en az zayıyla uygulayarak birliklerini imhadan kurtardılar.

İsmet Bey rahatsızlanmıştı; tedavi için önce Halep'e oradan İstanbul'a gitti ve 24 Ekim 1918'de Harbiye Nezareti Müsteşarlığı'na atandı.

Birinci Dünya Harbi'ndeki başarılı çalışmaları nedeniyle, kendisine dört yıl sefer kıdemi verilmiş, onbir nişan ve madalya ile ödüllendirilmişti.

İstanbul'da bulunduğu sürece Mustafa Kemal Paşa ile önce Şişli'deki evinde, sık sık buluşup Kurtuluş Savaşı'nı tasarlamasına katıldı. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçtikten sonra da onunla sürekli irtibat halinde idiler. 8 Ocak 1920'de kendisini Ankara'ya davet etti. Orada uzun uzun görüştüler, plânlar yaptılar 3 Şubat'ta Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa'nın çağırması üzerine İstanbul'a döndü.

İngilizlerin İstanbul'u işgali, Meclisi Mebusan'ın kapatılması, milletvekilleri ve bazı generallerin, subayların tutuklanıp Malta'ya gönderilmesi üzerine, 19 Mart 1920'de İstanbul'dan er kıyafetiyle ayrılarak çok zahmetli bir yolculuktan sonra 9 Nisan 1920'de tekrar Ankara'ya geldi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması hazırlıklarına katıldı. Bu sırada Yunanlılar, Batı Anadolu'da bütün cephelerde taarruza geçmişlerdi. Albay İsmet Bey, 23 Nisan 1920'de Edirne Milletvekili, 3 Mayıs 1920'de Genelkurmay Başkanı olmuştu. 10 Kasım 1920'de Genelkurmay Başkanı görevi saklı kalmak üzere Ordu Komutanı yetkisiyle, Batı Cephesi Kuzey Kesimi Komutanlığı'na atandı. 4 Mayıs 1921'de de Batı Cephesi Komutanı oldu.

İnönü'de millî kuvvetlerin en güçlüsünün başında bulunan Ethem Bey, düzenli ordunun ve bu arada İsmet Bey'in emrine girmek istemedi ve bilindiği gibi kendisine yöneltilen kuvvetler karşısında çekilerek kardeşleriyle birlikte Yunanlılara katıldılar. Batı Cephesi'ndeki bazı birliklerin asi Ethem'e karşı yöneltilmesinden yararlanan Yunanlılar, 6 Ocak 1921'de İnönü mevziine taarruza geçerek Birinci İnönü Muharebesi'ni başlattılar. Birinci İnönü Muharebesi, Cephe Komutanı'nın aldığı önlemler sayesinde başarı ile sonuçlandı. Bu başarı üzerine Albay İsmet 1 Mart 1921'de Büyük Millet Meclisince Generalliğe yükseltildi.

Bu yenilginin acısını çıkartmak isteyen Yunanlılar kuvvetlerini toplayarak 23 Mart 1921'de bütün cephede taarruza geçtiler. Taarruzların sıklet merkezi yine İnönü mevzilerine yönelmişti. Fakat bu defa da yenilerek geri püskürtüldüler. İsmet Paşa, 1 Nisan 1921'de Metristepe'den Ankara'ya çektiği telgrafta özet olarak: "Düşman binlerce ölüsü ile doldurduğu muharebe meydanını muzaffer silâhlarımıza terk etmiştir" diyordu.

Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafa Ankara'dan, "Siz orada yalnız düşmanı değil, Türk milletinin makûs talihini de yendiniz" şeklindeki eşsiz kutlama mesajı ile cevap veriyordu.

O, İnönü zaferleriyle, Millî Hükûmetin içte ve dışta saygınlığını, ordunun kendine güvenini artırmıştır.

Yunanlılar, Türk ordusunun büyük kısmını güneyden kuşatıp imha etmek maksadıyla toplayabildiği büyük kuvvetlerle 10 Temmuz 1921'de Kütahya-Eskişehir genel hattında bulunan batı cephesi birliklerine taarruz ettiler. İsmet Paşa, Yunan Küçük Asya ordusunun karşısında kuvvetlerini ezdirmemi. O sırada cepheye gelmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri gereğince, birliklerini Eskişehir kuzey ve güneyinde topladı ve Sakarya Nehri'nin doğusuna çekmeyi başardı.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde; Türk Silâhlı Kuvvetlerinin uyguladığı stratejinin amacı, stratejik savunma yolu ile Yunanlıların savaşma güç ve azmini yavaş yavaş felce uğratmak ve bu sağlandıktan sonra Yunan Silâhlı Kuvvetleri üzerinde kesin sonuç almak üzere girilecek taarruzun hazırlıklarına başlamaktı. Taktik bakımdan Sakarya Meydan Muharebesi 25 kilometre derinlikte yapılmış bir sath muharebesidir.

Düşman, kuşatmayı başaramayınca yarmayı denemiş ve topladığı kuvvetlerle Çaldağı'nı ele geçirmişti. Cephe Komutanı İsmet Paşa, başkomutanın da direktifleriyle gerekli önlemleri alarak Yunan taarruzlarını durdurmuş ve topladığı ihtiyat birlikleriyle cephenin bütünlüğünü sağlamıştır.

Türk direnişi karşısında, Yunan Ordusu, 22 gün 22 gece süren Sakarya Meydan Muharebesi'nde yenilmiş ve Eskişehir-Afyon mevzilerine çekilmiştir. Ne yazık ki Cephe Komutanlığı emrinde güçlü çevik birliklerin bulunmayışı nedeniyle Yunan çekilmesi bozguna uğratılmadı. Sakarya Zaferi, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin içte ve dışta saygınlığını artırdı; Kars Antlaşması ve Ankara Antlaşması'nın yapılmasını sağladı. İsmet Paşa'ya Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki başarısı nedeniyle Büyük Millet Meclisi'nce takdirname ve Altın Muharebe İmtiyaz Madalyası verildi.

Büyük Taarruz, Afyonkarahisar güney cephesinde, düşmanın bir kısım tahkimli mevzîni ezip geçen bir harekâtle başladı.

Türk ordusu, hâkim bir arazide normal koşullarda yerleşmiş, tertiplenmiş ve tahkimatını yapmış olan Yunan ordusunu tam bir baskın taarruzuyla söküp atmış, onu ihtiyatlarını kullanmaya fırsat vermeden dağıtmış ve yenilgiye uğratmıştır. Bu arada süratle takibe geçilerek düşmanın daha gerilerdeki mevzilerde tutunarak direnmesine meydan verilmemiştir.

Büyük Taarruz, Türk İstiklâl Harbi'nin odak noktası ve düşmanın Türk yurdunun kutsal ocağında yok edildiği büyük bir askerî zaferdir.

Atatürk, onun için, "İsmet Paşa'nın, gerek Genelkurmay Başkanlığı'nda gerekse daha sonraki cephe komutanlığında gösterdiği varlık ve üstün çaba, kendisine görev verişteki yanılmazlığını edimli olarak ortaya koymuş bulunduğu için millet karşısında, ordu karşısında ve tarih karşısında içim adamakıllı rahattır" diyordu.

İsmet Paşa, sadece bu harekâtın Cephe Komutanlığı ile kalmamış, Mudanya Konferansı'nda Türk Heyeti Başkanı, Lozan Konferansı'nda Türk Baş Delegeşi olarak Türk Bağımsızlık Mücadelesi'nin siyasî yönden de güvencesini sağlamıştır.

İsmet Paşa, 31 Ağustos 1922'de Korgeneral, 30 Ağustos 1926'da da Orgeneral olmuş ve 30 Haziran 1927'de askerlikten emekliye ayrılmıştır.

İsmet Paşa, bütün rütbeleri düşman orduları karşısında kan ve ateş içinde elde etmiştir. Kahramanlığa verdiği anlam ise, savaşta gösterilen kahramanlıktan çok daha geniştir. Özgür düşünebilmek, gerçekleri dolambaçlı yollara sapmadan, yalana tenezzül etmeden söylemek de bu kavrama dahildir. 21 Kasım 1923'te Büyük Millet Meclisi İsmet Paşa'yı İstiklâl Madalyası'yla ödüllendirmiştir.

2. İsmet İnönü'nün Hükûmet Üyelîği ve Başbakanlık Dönemi

Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'yı Lozan'da başlayacak barış görüşmelerine göndermeden önce, Dışişleri Bakanlığına getirdi ve İsmet Paşa, Lozan Konferansı'na bakan olarak katıldı.

İsmet Paşa, savaş meydanlarındaki imtihanların çok daha büyüğünü Lozan'da verdi. 500 yıllık bir İmparatorluk tasfiye ediliyordu. Kapitülasyonlar vardı, borçlar vardı, savaş tazminatı, sınırların yeniden çizilmesi, bağımsız bir Türkiye'nin kurulması vardı. Bütün bu güç davalar, İsmet

Paşa'nın sabrı, Mustafa Kemal Paşa'nın desteği ile bir bir çözüldü ve barış imza edildi.

Millet Meclisi'nin 2'nci dönem çalışmaları 11 Ağustos 1923'te başlamıştır. 14 Ağustos'ta yeni kabine kuruldu. Eski Başvekil Rauf Bey (Orbay), Lozan Konferansı sırasında İsmet Paşa ile anlaşamadığı için, istifa etmişti. Yeni kabineyi Fethi (Okyar) Bey kurdu. İsmet Paşa bu kabinede Dışişleri Bakanlığı'nı muhafaza ediyordu. Meclis 23 Ağustos 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nı onayladı.

28 Ekim gecesi, Mustafa Kemal Paşa, Çankaya'da bazı arkadaşları ile bir yemek sohbeti yaptıktan sonra, İsmet Paşa'yı alakoymuş ve kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası için gerekli tadili, İsmet Paşa'ya not ettirmiştir. Ertesi günü Meclis bu tasarıyı kabul etti.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, böylece kurulmuş oluyordu. Yeni devletin ilk Cumhurbaşkanlığı'na 29 Ekim 1923 saat 20.44'de Mustafa Kemal Paşa seçilmiş o da ilk kabineyi kurma görevini, Malatya Milletvekili İsmet Paşa'ya vermiştir. İsmet Paşa, küçük bir fasıladan sonra, sürekli olarak 12 yıl Atatürk'ün başvekilliğini yapmıştır. Bu dönem, inkılapların birbiri ardına yapıldığı, Türk ekonomisinin temellerinin atıldığı Cumhuriyet'in yerleştiği, dünya devletleri ile geniş bir ilişki içerisine girildiği dönemdir.

3 Mart 1925'te Fethi Bey Hükûmeti düşmüş İsmet Paşa ikinci hükûmetini kurmuştu. Fethi Bey zamanında başlayan Şeyh Sait İsyanı Doğu ve Güneydoğu'da 14 ile yayılmıştı. İnönü Hükûmeti'nin ilk işi isyanı bastırmak oldu. Diyarbakır ve Elazığ'da çalışan İstiklâl Mahkemesi 27 Haziran 1925'de 29 kişiyi idama mahkûm etti. Gerçi isyan bastırıldı. Hatta Dersim gibi, Ağrı gibi geniş bölgeler tamamen boşaltılarak yasak bölge haline getirildi. Ama toprak tasarrufu ve onun koruyucu müessesesi olan şeyhlik, müritlik tasfiye edilemedi. Aşar vergisinin kaldırılması köylüyü biraz ferahlattı. Bu vergiyi hükûmet adına tahsil eden müteahhitlerin zulmü köylüyü çok bunaltmış ağalığın, eşrafığın besleyici gücü olmuştu. Kısa bir süre sonra büyük bir demiryolu siyasetini uygulayacak olan İsmet Paşa Hükûmeti için bütçesini aşar gelirinden mahrum bırakmak cüretli bir karardı.

29 Ekim 1929'da Amerika'da patlayıp, 1930'da bütün dünyayı saran büyük bunalım, Türkiye ekonomisini herhangi bir Batı ülkesini etkilediği boyutlarda sarsmamıştı ama siyasî ve ekonomik ilişkilerinden çoğunu bunalımın doğrudan etkisi altında bulunan ülkelerle kurmuş olan Türkiye, dolaylı olarak belli dar boğazlarla karşı karşıya kalmıştı.

24 Kasım 1934'te Millet Meclisi, Gazi Mustafa Kemal'e özel bir kanunla Atatürk soyadını verdi. İki gün sonra (26 Kasım 1934'te) Atatürk, İnönü Muharebelerindeki yararlılıkları nedeniyle (İnönü) soyadıyla İsmet Paşa'ya onurlandırdı.

Atatürk, bilindiği gibi daha ziyade devletin izleyeceği genel politika ve meselelerle dil, tarih gibi kültür işleriyle uğraştı. Falih Rıfkı Atay, "Atatürk, büyük hareketler adamıdır. Teferruat ile didişmekten hoşlanmazdı. Yeni bir devlet kuruluyordu. Bunun binbir meselesi ile uğraşacak bir ehil yardımcı lâzımdı. İnönü, yeni devletin kuruluşunda ve hükümet işlerinin yürütülmesinde belli başlı âmil olmuştur." diyor ve Atatürk'ün her fırsatta "Eğer Çankaya'da rahat edebiliyorsam, İsmet'in sayesinde" dediğini ekliyordu. İsmet Paşa da, yaşamı boyunca çok değerli silâh arkadaşı ve Cumhurbaşkanı'nı daima övgüyle yademiş, yolundan ayrılmamış, O'nun ilkelerinden asla taviz vermemiştir.

İsmet İnönü'nün Başbakanlıktan ayrılmasına, Atatürk'ün tutumunu, hükümet tasarrufuna müdahale sayması neden olmuştur.

İnönü Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, Atatürk'le arkadaşlıkları sürmüş, hatta İnönü'ye stadyumda yapılan olağanüstü gösteriler kendisine aktarıldığında "pekâla yapmışlar, bunca sene Başbakanlık yapmış bir adamı alkışlamaktan doğal ne olabilir? Bu millet büyük farzettiklerine saygı göstermesini biliyor demektir" şeklinde görüşlerini bildirmişti.

O'nun yerini alan Celâl Bayar da, arada, İsmet İnönü lehine ve daima nazik bir mesafe muhafaza etmiştir.

Atatürk ve İnönü, gerek saltanatın ve gerekse halifeliğin kaldırılışında sadece işbirliği değil kader birliği de yaptılar, yani, İsmet Paşa'nın gerek bu ana kadar olan gelişmeler ve gerekse bundan sonraki olaylardaki rolünü bir başbakanın belli ve sınırlı vazifeleri içinde değerlendiremeyiz.

3. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi

Türk milleti, Atatürk'ü 10 Kasım 1938'de kaybedince, 11 Kasım'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, İnönü'yü Türk Devleti'nin 2'nci Cumhurbaşkanlığı'na seçti. İkinci Dünya Harbi'nin arifesi yaşanmaktaydı. İnönü, Cumhurbaşkanı ve Halk Partisi'nin Genel Başkanı olarak çok partili parlâmenter sisteme dönmeyi tasarlıyordu. Nitekim bu düşüncesini, İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı bir sohbet konuşmasında açıkladı. Fakat İkinci Dünya Harbi başladığı için tasarladıklarını olduğu yerde bıraktı.

Altı yıl süren savaş sırasında İsmet İnönü, dış politikada da çok başarılı olduğunu ortaya koymuş, bütün dikkati, Türkiye'yi ateşe sokmamakta toplamıştı.

İnönü, içinde bulunulan koşulları çok iyi değerlendirmekte ve harbin ne olduğunu yakından tanımaktadır. Bu nedenle mantığı onun hem kendini, hem etrafındakileri gözü kapalı maceralardan kurtarmıştır. Soğukkanlılık ve mantık; İnönü'de hissiyet ve heyecana her zaman üstün gelmiştir.

1 Eylül 1939'da savaş Alman-Polonya harbi olarak başlayıp 1940'da Avrupa Harbi olarak gelişmiş 1941'de Dünya Harbi halini almıştır. Bu harpte Türkiye'nin halledilecek hiçbir davası yoktu. O, varlığının devamını düşünüyor ve bütünlüğünü korumak için gerekli önlemleri alıyordu.

Ama Türkiye'nin politik durumu onu hem bir Akdeniz, hem de Balkan Devleti olarak, dünyanın ihtilâflı alanları ve bu alanların meseleleri içinde bulunduruyordu.

Bir de Türkiye'nin giriştiği taahhütler vardı ki, onun bu harpte çatışmaların dışında kalmak gayretleri ve zaruretleri ile ciddi surette çelişiyor ve bu nedenlerle Türkiye için meseleler gittikçe çatallaşıyordu.

1940 yılına girerken Almanya-Sovyetler Birliği, henüz müttefikler. 1940 Martı'nda Molotof, Alman dostluğunu öven nutuklar veriyor, Hitlerde kendi usulünce bu dostluğun felsefesini yapıyordu. Hitler'e göre Almanya ile Rusya arasında ebedî sulhü sağlayacak olan bu pakt gerçi yapıldı ama onun ömrü, ancak 22 Haziran 1941'e kadar sürebildi ve bu tarihte Almanlar ile Sovyetler Birliği arasında, tarihin en kanlı hesaplaşması başladı.

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya taarruzu ile başlayan İkinci Dünya Harbi öyle çabuk geliyordu ki harita üzerinde bile zorlukla izlenebiliyordu. Özellikle Fransa'nın bu kadar çabuk çökeceğini kimse bekle-miyordu. Almanlar Birinci Dünya Harbi'nde yaptıkları gibi, bizi yanlarına almak için, Hitler'in başarısız gecikiyorsa, nedeni İnönü'dür diyor, harbe girseydik Ruslar'dan Bakü'yü, İngilizler'den Musul'u alacağımızı ve dünya egemenliğinde söz sahibi iki devletten biri olacağımızı söylüyorlardı.

Almanya'nın müttefiki olan İtalyanlar da istilâcı tutumlarını sürdürüyorlardı.

28 Ekim 1940'da İtalyanlar, Yunanistan'a saldırdılar. Bu durum bizi harbe girmeye mecbur kılabilirdi. Çünkü üçlü ittifakın 3'ncü maddesi ge-

reğince İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan'a yardım etmesi halinde, Türkiye de harbe katılacaktı. Bu devletler 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermişlerdi. Nitekim bizim en kısa zamanda harbe katılmamızı istediler.

Türkiye, Balkan Paktı'nın üyesiydi. Bu pakt nedeniyle de Yunanistan'a taahhütleri vardı. Bu da harbe katılmamızı gerektiriyordu.

İnönü tarafsız olmasa da genel harp dışı kalarak, Atatürk'ün sağladığı ve çok kanlar pahasına elde edilen Türk bağımsızlığını korumak için, 18 Haziran 1941'de Almanlarla bir saldırmazlık pakті imzaladı. Bu pakt İngilizleri biraz şaşırttı. Ama Amerika'yı çok kızdırdı. Yardımı kestiler.

Almanlar, 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne taarruza geçti.

1942 yılında mihver cephesi, dünya üzerinde en geniş hadlerine varmıştı, fakat Alman gücünü Rus ovalarında yenen ilk büyük düşman Rusya'daki 1942 kışı oldu. -40 dereceye inen sürekli bir soğuk, Almanların alışık olmadığı sonsuz tipiler Alman ordusuna çok zayıat verdirdi ve yenilmelerine neden oldu.

Churchill (Vinston S. Çürçhil) Adana'da İnönü'ye, harbin Balkanlara intikali Almanları yenilgiye uğratacağı diyor ve hem kara, hem hava harekâtı için yardımımızı, yani 1943 yılı sona ermeden harbe katılmamızı istiyordu.

İnönü, Türkiye'nin Sovyet Rusya'dan emin olmadığını bildirdi ve ordu için geniş ölçüde silâh ve teçhizat istedi.

Tahran Konferansı'nın 28 Kasım 1943 günkü toplantısında Türkiye'nin durumu görüşülmüş ve İnönü Kahire'ye davet edilmişti.

1-6 Aralık 1943'te cereyan eden Kahire Konferansı'na İnönü, eşit taraflar arasında yapılan serbest münakaşa yoluyla konuları müzakere etmek koşulu ile katılmıştır. Kahire'de bir çok şeyler hallolunmuş, bir mesele kalmıştı. O da Türkiye'nin harbe girmesi idi. Şöyle çözümlendi. Türkiye'den gerektiği kadar hammadde ve malzeme alınacak, ancak Türkiye taarruza uğradığı takdirde harbe girecektir.

6 Haziran 1944'de müttefikler Batı Fransa'nın Normandiya sahillerine çıkarak ikinci cepheyi açtılar.

Almanlar gizli silâhlarını harekete geçirdiler. V.1 ve daha sonra V.2 pilotsuz uçakların İngiltere'ye akınları başladı. Ama artık çok geçti.

Türkiye 13 Ocak 1945'te Boğazları müttefik gemilerine açmak kararını verdi. 23 Ocak 1945'te, Almanya ve Japonya'ya harp ilân etti.

28 Nisan 1945'te Mussolini İtalya'da kendi vatandaşları tarafından kurşuna dizildi. 30 Nisan 1945'te Hitler intihar etti.

2 Mayıs'ta Berlin düştü. Almanya kayıtsız şartsız teslim oldu.

6 ağustos 1945'te ilk atom bombası Japonya'da Hiroşima şehrine atıldı. Bunu Nakazaki'ye atılan bomba takip ederek Japonya'da 14 Ağustos 1945'te teslim oldu.

Bu harpte öyle anlar olmuştur ki yalnız Türkiye'nin geleceği değil, bir aralık bütün kaderi, İnönü'nün tutumuna ve vereceği kararlara bağlı kalmıştır.

Örneğin, Türkiye'nin Almanya safında harbe girmesi, Almanları hızla Süveyş'e ve Basra Körfezi'ne indirip, Alman-Japon birleşmesini sağlayabilirdi gibi, Kafkaslar üzerinden harekete geçip hem üzerine önemli Rus birliklerini çeker ve hem de Uzak Doğu'daki birliklerin Alman cephesine kaydırılmasını önleyebilirdi.

İkinci Dünya Harbi'nde hiçbir devlet başkanı İnönü'nünki kadar problemlerle dolu ve zaman zaman içinden çıkılmaz gibi görünen bunalmalar karşısında kalmamıştır. Kalanlar da kendisinin ve ülkesinin kaderini sonu belirsiz akıntılara kaptırmışlardır.

Dünya Harbi bitmişti. Fakat bu defa ülkenin toprak bütünlüğünü, milletin bağımsızlığını tehdit eden çok ciddi bir dış politika meselesi ile karşı karşıya bulunuyorduk. İsmet İnönü çok sıkıntılı günler geçiriyordu. Konuyu şöyle özetleyebiliriz:

Sovyetler Birliği, Türkiye ile 17 Aralık 1925'te yapılmış olan Dostluk Antlaşması'nı yenilemek için, Kars ve Ardahan'ın Rusya'ya bırakılmasını ve boğazlarda üs verilmesini ileri sürüyordu. Bu istek, 17 Temmuz 1945'te başlayan Potsdam Konferansı'nın da konuları arasında yer almıştı. Konferans, bu isteklerin Türkiye'ye bildirilmesi husunda karar aldı. İsmet İnönü de: "Türkiye'nin bir karış toprağı bile vermeyeceğini, gerekirse şerefimizle öleceğimizi" ilân etti.

O sırada ABD Cumhurbaşkanı olan Truman'ın Türkiye'nin Amerika'nın müttefiki olduğunu münasip şekilde ihsas ettirmesi ve İnönü'nün kararlı tutumu Sovyetlerin bu isteklerinden vazgeçmelerini sağladı.

Türkiye, 17 Ekim 1951'de dünyanın en büyük kolektif güvenlik sistemi olan "Kuzey Atlantik Paktı Teşkilâtı" (NATO) içinde yerini alarak güvenliğini sağladı.

İnönü, 1945 yılının 19 Mayıs'ında verdiği nutukta: "Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren varlıkları kalktıkça, memlekette siyaset ve fikir hayatında da demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir." dedi. Bu söz, Türkiye'de çok partili parlamenter sistemin kurulması, demokratik bir yapı oluşturulmasına yol açtı.

1946 yılı başında, Celâl Bayar'ın Genel Başkanlığını yaptığı Demokrat Parti kuruldu. Aynı yıl içinde belediye ve milletvekili seçimlerinde çoğunluğu Halk Partisi kazanmış, fakat yönetim ile muhalefetin bu seçimlerde arası açılmıştı. İnönü, 12 Temmuz Beyannamesi adıyla bilinen bir genelge yayımlayarak iktidarla muhalefeti uyuşturdu. Bazı kanunlar değiştirildi, yeni bir seçim kanunu çıkarıldı. 1950'de yapılan milletvekili seçimlerini Demokrat Parti kazandı.

4. İsmet İnönü, 1960 yılına kadar muhalefet lideri olarak çalıştı. 27 Mayıs 1960'da ordu idareye el koydu. Demokrat Parti iktidarı yargılandı. Kurucu Meclis seçildi ve yeni anayasa yapıldı. 27 Ekim 1961'de yeni seçimler yapılmış ve bu seçimlerde en çok milletvekilini Halk Partisi çıkardığı halde, tek başına iktidar olamamıştı. Cumhurbaşkanı seçilen Cemal Gürsel, kabineyi kurma görevini İnönü'ye verdi. İnönü, ardarda üç koalisyon kabinesi kurdu. Son kabinesi de Meclis'te düşürülünce, tekrar muhalefet liderliğine döndü. Ancak, başbakanlığı sırasında ortaya çıkan 22 Şubat ve 21 Mayıs ayaklanmalarını cesaretle bastırması önemli bir hizmetti. Plânlı ekonominin başlatılması onun başbakanlığı dönemine rastlar.

Genel Sekreter'le ihtilâfa düşmesi üzerine, toplanan fevkalâde kurul-tayda genel başkanlıktan ayrıldı. Daha sonra eski cumhurbaşkanlarına tanınan senatörlük hakkını kullanarak senatoya girdi ve meclis çalışmalarını sade bir parlamenter gibi sürdürdü. 25 Aralık 1973 tarihindeki ölümü, bütün yurttan ve dünyada yankılar yapmıştır.

Sonuç:

İsmet İnönü'nün yaşamı, bir dönemin koşullarını, olaylarını kapsar. Âdeta bir devrin akışdır. O, yakın tarihimizin harpler, ihtilâller, dış ülkelerle hesaplaşmalar, çeşitli ıslahat ve inkılâp hareketleri ve tek partili rejimden yeni bir düzene geçiş ve bu geçişin tüm sarsıntıları, bu olayların bütün problemleri içindedir.

İsmet İnönü yaşamının birinci bölümünde asker, sonraları hem asker, hem diplomat, yaşamının ikinci bölümünde ise Devlet Adamı'dır; kâh hükûmet, kâh devlet başkanı olarak ülkenin kaderini tayin eden kişi veya bu kişilerden biridir.

Onun bir asker, bir lider olarak prensibi şudur: "Harpler ve mücadeleler, önce komutanın, liderin kafasında kaybedilmemelidir. Yoksa muharebe meydanlarında, mücadele alanlarında, her şey kaybedilebilir. Fakat eğer komutan veya lider mücadeleyi kendi kafasında kaybetmemişse, muharebe kaybedilmiş değildir."

İsmet İnönü bu prensibini yaşamı boyunca uygulamış ve genellikle de zaferi kazanmıştır.

Asker olarak, en elverişsiz koşullarda muharebeleri nasıl kazanmışsa, Cumhurbaşkanı olarak da en güçlü devletlerin zıt istek ve baskılarına göğüs germiş, ülkesini 30 milyon insanın hayatına mal olan İkinci Dünya Harbi dışında tutmayı başarmış ve harbin sonunda bir sürpriz olarak karşısına çıkan Sovyetler Birliği'nin toprak bütünlüğümüzü, bağımsızlığımızı tehdit eden isteklerini kesinlikle reddetmiştir.

Demokrasiden vazgeçen kapalı bir sisteme asla müsaade etmeyeceğini bildiren kararlı tutumu ile iki ihtilâl teşebbüsünü kısa sürede bastırmıştır.

İsmet İnönü'nün şan ve şeref dolu yaşamı 25 Aralık 1973'de sona ermiş, yakın arkadaşı ve Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Anıtkabiri'ndeki yerini almıştır. Ruhları şadolsun.

Not: Yazarın Gnkur. ATASE Bşk.lüğınca yayınlanan, Türk Asker Büyükleri ve Zaferleri serisinden "İsmet İnönü" adlı eserinden (Ankara, Gnkur. Basımevi, 1987)